

ВСТУП

У пошуках моделі автентичного духовного життя людина у всіх часах християнської історії не могла оминати увагою монаший ідеал, як практичне втілення євангельського радикалізму. Три обіти складають сутність монашого життя — обіт ціломудрія, обіт послуху, обіт добровільної вбогості. Ціль цих обітів така, щоб відреченням від світу і його задоволь, відсіченням своєї волі дати духові і тілу всеціло посвятити себе служінню Богу. Ще з самих початків зародження монашества в IV ст. його метою було протиставитись зовнішньому формальному християнству. Тобто прагнення бути монахом означало прагнення бути справжнім християнином. Люди, котрі «тікали» в пустиню, розуміли, що дочасні речі та спокуси, які походять від них, приковують ум та серце до земного та часто служать перепоною до осягнення цілі — Небесного Царства.

Для одних саме пустиня, глухий ліс чи віддалена печера ставали тими місцями де в самотності, подалі від лукавства світу, ці люди виходили на духовну боротьбу, у якій метою було щоденними подвигами перемагати ворога та Божою благодаттю уподібнюватися до Нього. Інші жили по двоє чи троє недалеко один від одного та сходилися на спільне богослужіння в суботу та неділю. Ще інші жили великими спільнотами та мали спільний устав, молитви та цілий устрій життя. Хоч форми монашества були різними, однак ціль була одна — «розіпнути» свою плоть з її пристрастями і похотями.

Монашество, як стверджують дослідники, зародилося в Єгипті. Його важливими центрами вважалися Нїтрійська, Келлійська і Скитська пустині. Форми життя в цих пустинях були наполовину спільнотного типу, тобто включали в себе риси анахоретства та кеновії. Згодом монастирі розвинулися і поза Єгиптом, зокрема важливим центром монашества став Константинопіль, де монахи засновували нові обителі, які мали свої особливості та власні устава. Велику роль для історії монашества має гора Афон, де протягом віків подвизалося не одне покоління ченців. Саме з Афонської гори преподобний Антоній приніс монашество на Русь. Антоній та Теодосій Печерські стають засновниками першого та найславнішого монастиря Русі — Києво-Печерської лаври. Розвиток монашества на руських землях має свою духовно багату та цікаву історію. Проте межі нашої роботи дозволяють конкретніше зупинитися лиш на певному періоді. Тому темою дипломної праці ми обрали «Образ монашого життя у богословській спадщині преподобного Ніла Сорського». Мета нашої праці — коротко дослідити та поглянути на життя, діяльність і образ монашества преподобного Ніла Сорського, першого руського вчителя психологічної аскези («безмовності», «ісихії»), великого старця XV ст., котрий вплинув на розвиток «умового ділання» та скитської форми чернецтва на Русі XV–XVII ст.

У першому розділі праці йтиметься про преп. Ніла Сорського як вчителя монашого життя. Тому через призму його життя та подвигу, спробуємо поглянути на цього великого мужа молитви та смиренності. На нашу думку, це вкрай необхідно, адже проповіддю і навчанням монашої аскези та молитви є найперше саме життя святого.

Також коротко згадаємо про літературні твори преподобного, які творив сам та ті, які

уклав. Маємо намір показати преп. Ніла як критичного автора, котрий творчо підходить до пошуку та оцінки джерел, що їх використовує у своїх творах. Наприклад, у своєму вченні про Ісусову молитву він пропускає всі описи фізичних прийомів, що були характерними для творів ісихастів. Запозичуючи ідеї від інших авторів, зокрема Григорія Синаїта, Івана Ліствичника, Івана Золотоустого, Василя Великого, Ісаака Сирійського, Симеона Нового Богослова та інших, преп. Ніл не обмежується їх повторенням і буквальною застосуванням — він їх переосмислює і пристосовує до конкретних обставин і ментального контексту.

Поглянемо на історію канонізації, яка представляє стиль життя святого, зокрема його велике смирення, адже святий заповідав, щоб тіло його не хоронили, а викинули з безчестям на розтерзання диким звірям та птахам.

Важливо також представити історичний контекст, часи, в яких жив і подвизався святий. Тут ми зупинимося на цікавому і досі дискусивному питанні спору так званих «стяжателів» та «нестяжателів», а також в загальних рисах згадаємо про традиції руського монашества.

У другому розділі предметом нашого дослідження буде духовне життя монаха таким, яким бачив його преподобний Ніл Сорський. Особливо звернемо увагу на його Устав, в якому яскраво виражено любов старця до Святих Писань, а саме до Святого Письма та творінь святих Отців. Преп. Ніл наголошував, що вони є основним порадищем та вчителем монашого життя. У творіннях Ніла часто навіть не помічаємо його особистої думки, настільки він гармонійно зумів укласти повчання та настанови різних святих Отців, вчителів монашої аскези. В цьому розділі дослідимо, як старець Ніл розумів духовну боротьбу, а особливо боротьбу з лихими помислами. Також зупинимося на системі восьми помислів, яку святий запозичив у преп. Касіяна Римлянина. Поглянемо, як преп. Ніл розумів молитву та діяльне життя монаха, що за свою ціль завжди має найвищу мету споглядання Господа та постійне перебування з Ним. Святий Ніл Сорський пропонує прямувати до Царства Божого «середнім шляхом», тобто обирає скитську форму монашого життя, як найкращий засіб для його осягнення. В цьому виборі ми вбачаємо намагання поєднати анахоретський ідеал

преп. Антонія та кеновійний — преп. Теодосія, як два благодатні напрями монашого діяння, синтез яких дозволив би поставити церковну місію на достовірно християнську основу.

Зацікавлення цією тематикою, на нашу думку, є досить важливим, бо хоч існує у цій ділянці багато досліджень, проте всі вони здійснені російськими науковцями, котрі представляють преподобного лише в історично-духовному контексті Російської Православної Церкви. Ми ж хочемо показати, що духовність преп. Ніла була закорінена в давній київській монашій традиції і, в подальшому, впливала на вчителів духовного життя Київської Церкви. Зокрема первомученик українського народу за справу з'єднання Церков св. Йосафат Кунцевич користав з духовних настанов

преп. Ніла Сорського. Серед творів, які переписував св. Йосафат, знаходимо його твір Устав про скитське життя. Яків Суша, холмський єпископ та біограф священномученика, вказує на практику св. Йосафатом Ісусової молитви. При цьому він також зазначає, що святий робив додаток до звичних слів молитви — «грішного». Цей додаток рекомендує робити Ніл Сорський. Отож, прослідковується певний вплив його Уставу на св. Йосафата, особливо з повчань про Ісусову молитву.

Основними джерелами дипломної роботи будуть твори преп. Ніла Сорського, а також

праці істориків, науковців та богословів, котрі присвятили дослідженню життя та діяльності преподобного багато часу та зусиль. Ми користатимемо з наукових праць таких дослідників, як Є. Романенко, Г. Прохоров, А. Архангельський, А. Правдін, І. Кологривов, Г. Федотов, Є. Голубинський, Т. Шпідлік та інших.

В тексті роботи найчастіше послуговуватимемося термінами східно-християнської аскетичної, зазначаючи їхні грецькомовні оригінали. Поняття монашество і чернецтво (та похідні від них) використовуємо як синонімічні.

Для написання роботи використаємо метод компіляції, аналізу, синтезу та порівняння, щоб мати змогу показати ширший контекст, в якому жив і діяв св. Ніл Сорський, а також представити богословсько-аскетичну спадщину преподобного отця.

ВИСНОВКИ

Діяльність та богословська спадщина преподобного Ніла Сорського відіграла визначну роль в розвитку чернецтва на Русі. З упадком суспільного життя на московських землях в XV ст., приходять в кризу і церковне життя, а зокрема і монашество. Велике число монахів того часу часто не відповідало своєму покликанню, не дотримувалося уставу, вело неналежне життя. Між братами панувала нерівність, ті, котрі походили від бояр, вважали себе вищими за статусом від інших монахів. Монастирі часто зловживали дочасними добрами і накопичували великі маєтки та матеріальні блага. В цей час залунав сильний та незламний голос старця Ніла, неначе пророка, котрий прикладом свого життя, всеціло покладаючись на Бога, звичав Його волю. В період поверховості і монашого формалізму преподобний Ніл пропонує інший шлях — «Царський». Шлях, який, на думку святого, найкраще вміщає всю повноту монашого життя. Шлях «середній», який дозволяє пліч-о-пліч з братами прямувати до Небесного Царства, зберігаючи безмовність. Цим шляхом було життя за скитським уставом. Преп. Ніл Сорський виступив реформатором чернечого життя свого часу та зумів показати євангельський ідеал «нестяжанія», повного відречення від марноти світу. Спонуками його духовних старань було стремління до святості та щире вболівання за життя та місію Церкви.

У нашій дипломній роботі, взявши за основу богословську спадщину преподобного Ніла, а зокрема його Устав, ми старалися передати ті основні елементи духовної спадщини преподобного, які ніколи не втрачають своєї актуальності. Повчання святого, що в своїй основі мають Святе Письмо і багатий досвід святоотцівської духовної традиції залишаються надійним орієнтиром духовних пошуків сучасної людини.

У першому розділі нашої праці ми звернули увагу на особу старця, життя котрого стало добровільним мучеництвом, тобто таким, яким повинне бути життя кожного монаха, котрий стає рабом Господнім, відрікаючись від своєї волі. Безперестанною молитвою та аскезою вдалося Нілу, уподібнюючись до Бога, стати Преподобним. Саме цим титулом Церква відзначає тих монахів, котрі вважали найбільшим скарбом постійне перебування в присутності Божій, перебуваючи одночасно умом в серці. У нашій праці ми коротко представили любов преподобного до писань святих Отців, учителів духовного життя та Святого Письма. Писання, які він не тільки укладав у своїх редакторських працях чи якими користувався, пишучи свої твори, а які активно втілював у практичне життя.

Також ми побіжно поглянули на історичний контекст життя преподобного Ніла Сорського, спробували дослідити традиції монашого життя на Русі та зрозуміти суть спору «стяжателів» та «нестяжателів», який, великою мірою, визначив подальший історично-духовний шлях монашества в московській державі. На основі проведеного аналізу ми показали, що перемога «стяжателів» над послідовниками преп. Ніла

Сорського призвела в майбутньому до суттєвого послаблення духовної ролі монашества у суспільному житті.

Пролила світло на ставлення РПЦ до особи преп. Ніла та до його вчення історія канонізації святого. Вона показує, що довгий час ідеї преподобного старця в офіційному церковному середовищі були неприйнятними.

У другому розділі нашої праці ми намагалися показати сутність духовного життя в богословсько-аскетичному осмисленні преп. Ніла Сорського. Для нього справжнє життя — це життя у Святому Дусі. Щоб його вести, потрібно подолати багато перешкод та навчитися мистецтва невидимої боротьби і безперестанної молитви. Під цим оглядом, старець Ніл був чудовим вчителем для своїх учнів і послідовників, щедро передаючи свій багатий духовний досвід, здобутий шляхом наполегливої аскетичної практики та умного ділання.

Поглянувши на життя і діяльність старця Ніла та на його богословську спадщину, ми дійшли до висновку, що це був справжній муж безперестанної молитви, дбайливий батько своїх духовних чад, безкомпромісний борець за чистоту і красу євангельського ідеалу життя.

Щоб зрозуміти глибину, яку заклав преподобний старець Ніл у своїх повчаннях потрібно, щоб його праці ґрунтовніше досліджувалися. На жаль, межі дипломної роботи не дозволяють розглянути всі аспекти його творчої спадщини. На нашу думку, необхідним є дослідження про вплив Ніла Сорського на русько-українську (київську) духовну традицію, адже відомо, що його твори читав св. Йосафат Кунцевич. Ніл Сорський також започаткував феномен «старчества», який згодом був розвинений українським преподобним отцем Паїсієм Величковським.

Наша праця не претендує на вичерпність аргументації та вказує на потребу ґрунтовніших досліджень, які б змогли відкрити постать великого старця Руської Церкви для ширшого кола християн, котрі відчують потребу глибшого духовного життя.

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ I. ПРЕПОДОБНИЙ НІЛ СОРСЬКИЙ — ВЧИТЕЛЬ МОНАШОГО ЖИТТЯ 8

1. Подвиг преподобного Ніла Сорського 8

1.1 Життєпис 8

1.2 Літературна діяльність 12

1.3 Питання канонізації 14

2. Історичне тло діяльності преподобного Ніла Сорського 21

2.1 Традиції руського монашества 21

2.2 Спір «стяжателів» і «нестяжателів» 28

РОЗДІЛ II. ДУХОВНЕ ЖИТТЯ МОНАХА 33

1. Про боротьбу з помислами 33

2. Вісім помислів 38

2.1 Обжерливість (γαστριμαργία) 39

2.2 Розпуста (πορνεία) 40

2.3 Грошолюбство (φιλαργυρία) 42

2.4 Гнів (οργή) 44

2.5 Смуток (λύπη) 45

2.6 Нудьга (ακηδία) 46

2.7 Марнославство (κενοδοξία) 48

2.8 Гордість (υπερηφάνια) 49

3. Способи духовної боротьби 50

ВИСНОВКИ 58

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ 61